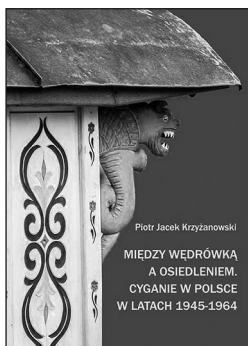

Marcin Szewczyk

Od zagłady do zatrzymania

Piotr J. Krzyżanowski

*Między wędrownką a osiedleniem.**Cyganie w Polsce w latach 1945–1964*

Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża

Gorzów Wielkopolski 2017, ss. 376

ISBN 978-83-65466-19-8

Książka dra Piotra J. Krzyżanowskiego *Między wędrownką a osiedleniem. Cyganie w Polsce w latach 1945–1964* wydana przez Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża bardzo szczegółowo omawia czynniki, wydarzenia, procedury i ogólne przyczyny, które doprowadziły w Polsce do osiedlenia wędrujących Romów. Tak jak zostało to wskazane w zakresie dat w tytule, autor podjął się analizy, jak dotąd stosunkowo skromnie opisanego w polskiej literaturze, czasu w historii polskich Romów pomiędzy ich masową zagładą podczas II wojny światowej (*Samudaripen, Porajmos*)¹, a ostateczną decyzją polskiej władzy o ich osiedleniu. Dla wielu z nich były to ostatnie lata szczęśliwego życia.

Koniec drugiej wojny światowej był dla większości mieszkańców Polski początkiem nowego życia w całkiem nowej rzeczywistości. Dzięki zbiorowemu wysiłkowi kraj powoli odbudowywał się, a polska władza tworzyła nowy porządek Rzeczypospolitej Ludowej. Narzucony ze wschodu sposób myślenia i organizacji rzeczywistości nie pozostawiał w niej miejsca dla tych, którzy odbiegali od (dość szerokiego ale konkretnie określonego) standardu, którzy wyróżnili się i często

¹ Sławomir Kapralski, *Roma Holocaust. The End of Silence* [w:] Anna Mirga-Kruszelnicka, Esteban Acuña C., Piotr Trojański (red.), *Educaion for Rememberance of the Roma Genocide*, Libron, Kraków 2015, s. 41–45; Ian Hancock, *Porrajmos: The Romani and the Holocaust*, University of California, 7.05.2014, <https://www.youtube.com/watch?v=tAEJb-p6SOE>, 11.11.2019.

nie potrafili dostosować do wymogów socjalistycznej rzeczywistości. Wśród nich byli także Romowie.

O wiele ważniejszy niż obecnie składnik ich kultury, jakim było wędrowne życie ówczesnych polskich Romów, był nie do zaakceptowania przez ówczesne władze. Potrzeba kontroli obywateli nie pozostawiała miejsca na swobodną, nierejestrowaną wędrowną pracę, brak przypisania do jednego stałego miejsca i niekontrolowaną przez państwo pracę, bez względu na to, na czym miałyby polegać. Niedopuszczalne było także, aby romskie dzieci pozostawały poza socjalistycznym – skutecznie walczącym z analfabetyzmem w Polsce – systemem edukacji. Nie bez znaczenia było także to, że pozasystemowe romskie życie było widomym znakiem (i przede wszystkim złym przykładem) tego, że można inaczej, że nie trzeba wpasowywać się w system, że są tacy mieszkańcy Polski, którzy nie muszą trwać zanurzeni w polskoludowej rzeczywistości i którzy nie potrzebują socjalistycznej władzy. Automatycznie Romowie stali się społecznym elementem niepewnym, nieprzewidywalnym i – co bardzo ważne z punktu widzenia ideologii realnego socjalizmu i nacisku na (zawsze) zbiorowy wysiłek – nieproduktywnym².

Na uporządkowaną i kompleksową reakcję władz na istnienie tak *niebezpiecznej* społecznie grupy, nie trzeba było długo czekać. W 1952 roku przeprowadzono *akcję C*, mającą na celu objęcie wszystkich Romów ścisłą kontrolą. W tym samym roku Prezydium Rządu przyjęło dokument dotyczący *pomocy* przedstawicielom tej grupy w osiedleniu. Wiosną 1964 roku przeprowadzono szeroko zakrojoną *akcję*, w wyniku której zewidencjonowani Romowie zostali zmuszeni do osiedlenia się.

Poza tymi kluczowymi datami, akcje utrudniania życia wędrownym (*włóczęgym się*) Romom, były prowadzone od końca drugiej wojny światowej, jednak ani ich zasięg nie był tak szeroki, ani skutki nie były tak wyraźne, jak miało to miejsce przez kilka lat bezpośrednio po 1952 roku i później – od 1964 roku.

Dr Piotr J. Krzyżanowski jest historykiem i jest to widoczne w sposobie opracowania publikacji, w użytej metodologii oraz w strukturze całego opracowania. Bezценne w tym przypadku są historyczne fotografie w liczbie 35, aneks zawierający teksty 20 dokumentów różnych instytucji państwowych, dotyczących Romów oraz porządkujące dane tabele. Wpisanie tej publikacji w kategorię wydawnictw historycznych pozwala także (nie podążając bezkompromisową ścieżką, jak w przypadku części polskich i światowych aktywistów romskich i naukowców z Ianem Hancockiem na czele³) na używanie nazwy „Cygan” w miejsce do-

² Ewa Nowicka, Maciej Witkowski, *Nowe możliwości – stare problemy. Przemiany w polityce wobec Romów po 1989 roku i ich społeczne konsekwencje*, „Studia Romologica” 2013, nr 6, s. 104, 108–109, 116.

³ Ian Hancock, *We are the Romani People*, University of Hertfordshire Press, Hatfield 2002, s. 64–67; Ian Hancock, *Gypsies vs Roma: The Price of Identity*, College of Education and Human Sciences University of Nebraska-Lincoln, 16.03.2015, https://www.youtube.com/watch?v=EF_SNLdQDsl, 11.11.2019.

tyczącego współczesności i będącego kategorią polityczno-społeczną określania „Rom”. Jednak jak bodajże każdy romolog, autor wyjaśnia (we wstępie) używanie takiego a nie innego nazewnictwa, powołując się przy tym (przypis 14.) na interpretację profesora Lecha Mroza⁴.

Pomimo założenia przyświecającego większości zawartości tej książki, czyli analizie dokumentów instytucji władzy (i przymusu) państwowej, jest ona czymś więcej niż tylko historyczną (z metodologicznego punktu widzenia) interpretacją, opierającą się o zbiór dokumentów i cytatów z nich. Tych ostatnich jest bardzo wiele i pochodzą nie tylko ze wspomnianych dokumentów, ale także z licznych wywiadów i rozmów z Romami, pamiętających jeszcze czasy opisywane w publikacji. Opracowanie to jest czymś więcej, gdyż w sposób, który niestety rzadko jest spotykany w tego typu historycznych opracowaniach, autor świetnie potrafi powiązać i odnieść rzeczywistość administracyjno-polityczną do kulturowej specyfiki, określonego systemu wartości, praw i obowiązków wewnątrzgrupowych i wynikających z tego uwarunkowań romskiej rzeczywistości. Dr Krzyżanowski jest doświadczonym badaczem i romologiem, jednak nie zawsze łatwo jest dokonać w badaniach i interpretacji faktów takiego zabiegu, tym bardziej zachowując zasady opracowywania naukowej publikacji historycznej. Takie podejście wpływa także na samą strukturę publikacji, sposób organizacji i prezentacji treści, a także bezpośrednio na zawartość jej poszczególnych części.

Pierwsza część książki, to: *Cyganie w Polsce i ich tożsamość kulturowa*. Omówione są w niej zagadnienia ogólne i stanowi ona poszerzony wstęp do całości, szczególnie ważny dla osób, które o Romach nie wiedzą zbyt wiele. Tu nie ma żadnych niespodzianek czy szczególnych odkryć. Jednak część ta jest konieczna. Tak długo, jak wiedza o Romach w polskim społeczeństwie (także wśród naukowców) będzie tak mocno ograniczona, jak jest obecnie i jak w świadomości większości społeczeństwa silniejsze będą stereotypy na ich temat niż wiedza o faktach z ich historii i współczesnej rzeczywistości społecznej, chyba każdy romolog opracowując książkę powinien tego typu (obszerne lub krótkie) wprowadzenie zamieścić.

Interesująco natomiast zaczyna być w drugiej części publikacji: *Konflikt na tle układów wartości*. Już samo wyjście od koncepcji konfliktu (swój-obcy) Floriana Znanieckiego jest podstawą do tego aby czytać ją dokładnie. Dr Krzyżanowski analizuje relacje systemu nastawionego na produktywizację, osiedlenie i realizację celów socjalistycznego państwa ludowego z wewnętrznym systemem wartości romskich i ich kulturą. Podstawowy klucz podziału treści wiąże ze skalą problemów w poszczególnych głównych dziedzinach (osiedlanie i zatrudnianie), w układzie pogrupowanych województw o zbliżonej skali tych dwóch problemów.

⁴ Lech Mróz, *Cygan czy Rom. Kontekst znaczeń*, [w:] Janusz Faryś, Piotr J. Krzyżanowski, Beata A. Orłowska (red.), *Romowie w Europie. Tożsamość i współczesne wyzwania*, Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Gorzów Wielkopolski 2013, s. 15–30.

Analiza jest bardzo sprawnie uzasadniona, opisana i przeprowadzona, a wnioski odnoszą się precyzyjnie i trafnie do kulturowej i społecznej sytuacji Romów.

Ostatnia część opisowa książki to: *Przemoc polityczna wobec Romów*. Znajduje się w niej przede wszystkim omówienie kwestii prawnych, zagadnień propagandy i wymuszanego prawem i decyzjami administracyjnymi dostosowywania Romów do wyobrażonej rzeczywistości PRL. Rzeczywistości, w której najważniejsze nie mogą być środowiskowe autorytety, ani system wewnętrznych zasad jakiegokolwiek grupy, ponieważ najważniejsza jest władza ludowa i socjalistyczna ojczyzna z jej planami wieloletnimi, ciągłą walką z *jakimś* wrogiem i budowaniem świetlanej przyszłości.

W takim kontekście ta część książki jest przede wszystkim wypełniona analizą załączonych w aneksie do książki dokumentów związanych z akcją osiedleńczą, pod kątem przemocy (polityczno-administracyjno-prawnej) państwa (a właściwie władzy) wobec Romów. Choć przejawia się to w całym opracowaniu, to autor szczególnie mocno w zakończeniu podkreśla, całkowity brak wrażliwości etnicznej i wręcz ślepotę systemu władzy ludowej i jej administracji na jakiegokolwiek przejawy kulturowej tożsamości Romów, na ich specyfikę, na istnienie Mageripen oraz Romanipen, a także na to jak wielką tragedią dla tej grupy jest narzucana im siłą zmiana. Takie ujęcie tego tematu (związane z nie do końca symboliczną przemocą i sprowadzające całość działań wobec Romów po 1945 roku do konfliktu systemu państwowego i systemu wartości kulturowych i społecznych) sprawia, że można tę książkę uznać jak na publikację historyczną, i za wyjątkową i za nowatorską.

Autor jest pracownikiem naukowym Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, kierownikiem Pracowni Badań nad Mniejszościami Narodowymi i Etnicznymi działającej w ramach Akademickiego Centrum Badań Euroregionalnych uczelni oraz należy do zespołu badawczego Katedry Problemów Bezpieczeństwa Europy Północnej i Środkowo-Wschodniej.

Gorzowska uczelnia stanowi jeden z ważniejszych polskich ośrodków badań romologicznych w Polsce, a jej pracownicy często i wiele publikują na tematy dotyczące Romów. Najczęstszym obszarem ich zainteresowania są kwestie historii najnowszej i choć odnoszą się w nich do kwestii kulturowych i tożsamościowych, to jednak profil ich naukowej romologicznej aktywności z pewnością odbiega od zagadnień ściśle związanych z antropologią kulturową i etnologią. W Gorzowie Wielkopolskim swoją aktywność prowadzi jeden z najbardziej znany polskich Romów, wielki artysta, organizator i twórca – Edward Dębicki, który publikację dra Krzyżanowskiego słowem wstępnym opatrzył.

Wydawnictwo to nie jest jedyną publikacją autora na tematy dotyczące Romów. W sumie jest ich kilkadziesiąt, i dotyczą różnorodnych i różnorodnie ujmowanych okółoromskich zagadnień polskiej historii najnowszej, często podejmując tematykę lokalną (Gorzowa Wielkopolskiego i regionu lubuskiego).

Opracowania naukowe – czy to historyczne, czy inne – bywają często nużące w odbiorze i wzbudzają chęć czytania ich jedynie w wąskiej grupie wyspecjalizowanych, naukowych odbiorców. Tym bardziej, gdy są to opracowania historyczne, analizujące licznie przywoływane wewnętrzne dokumenty różnorodnych instytucji. Jednak w zadziwiający sposób książka dr. Krzyżanowskiego taka nie jest. Oczywiście nie czyta się jej z wypiekami na twarzy, raczej charakterystycznymi dla pochłaniania literatury dążącej do odpowiedzi na pytanie „kto zabił?”. Jednak za sprawą świetnej organizacji materiału, nowatorskiego podejścia (także na poziomie tezy) do opisywanych wydarzeń i bardzo sprawnego pisania (tu trzeba docenić warsztat pisarski autora i jego naukową intuicję), książkę tę czyta się bardzo dobrze i każda kolejna część zachęca do podążania za tokiem myślenia autora. Dobrze, że tak jest, bo zebrany materiał jest wartościowy i bardzo dobrze przybliży (szczątkowo lub w innym ujęciu) już opisywane dzieje polskich Romów z lat 1945–1964.

LITERATURA

- HANCOCK I., *Gypsies vs Roma: The Price of Identity*, College of Education and Human Sciences University of Nebraska-Lincoln, 16.03.2015, https://www.youtube.com/watch?v=EF_SNLdqDsI, 11.11.2019.
- HANCOCK I., *Porrajmos: The Romani and the Holocaust*, University of California, 7.05.2014, <https://www.youtube.com/watch?v=tAEJb-p6SOE>, 11.11.2019.
- HANCOCK I., *We are the Romani People*, University of Hertfordshire Press, Hatfield 2002.
- KAPRALSKI S., *Roma Holocaust. The End of Silence* [w:] MIRGA-KRUSZELNICKA A., ACUÑA C.E., TROJAŃSKI E. (red.), *Educaion for Remembrance of the Roma Genocide*, Libron, Kraków 2015.
- NOWICKA E., WITKOWSKI M., *Nowe możliwości – stare problemy. Przemiany w polityce wobec Romów po 1989 roku i ich społeczne konsekwencje*, „Studia Romologica” 2013, nr 6.
- MRÓZ L., *Cygan czy Rom. Kontekst znaczeń* [w:] FARYŚ J., KRZYŻANOWSKI P.J., ORŁOWSKA B.A. (red.), *Romowie w Europie. Tożsamość i współczesne wyzwania*, Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Gorzów Wielkopolski 2013, s. 15–30.